

Kunst- en cultuurpolitiek onder sociaal-liberaal gesternte

Frans Becker Bezuinigen is wat het cultuurbeleid van de sociaal-liberale regeringscoalitie op dit moment bindt. Een gemeenschappelijke visie op kunst en cultuur lijkt te ontbreken. Hoe kunnen de sociaal-democraten, pleitbezorgers voor een actieve kunst- en cultuurpolitiek van de overheid, en liberalen, tegen overheidssturing in kunst en cultuur, elkaar vinden? Een gemeenschappelijke fundering zou het begrip ‘positieve vrijheid’ kunnen zijn.

Aan het eind van de formatie van het kabinet-Rutte II moest er, volgens welingelichte bronnen, na de doorrekening van het Centraal Planbureau nog een extra bezuiniging ingeboekt worden van 200 miljoen euro. Ontwikkelings-samenwerking? Publieke omroep? De PvdA vond het bedrag te hoog en wilde niet verder op ontwikkelingssamenwerking bezuinigen. Dus verplichtten de sociaaldemocratische onderhandelaars zich 100 miljoen euro in de omroepbegroting te vinden. Dat viel niet mee. De omroepen moesten zelfs voor 45 miljoen extra inkomsten inboeken. Maar bij het doorvlooiën van de begroting kwamen ze ook nog een paar bruikbare postjes tegen om te schrappen: het Mediafonds voor 16 miljoen en de regionale omroepen voor 25 miljoen. Huppe-kee, dat moest het maar worden. En aldus werd de bezuiniging op dit terrein van de cultuur de volgende dag afgerond.

Is dit exemplarisch voor wat we sociaal-liberaal cultuurbeleid moeten noemen? En

als dat zo is, is het dan meer dan wat meebewegen met de heersende mode? Met een vleug willekeur, harde financiële voorwaarden en geringe diepgang van overtuiging? Hebben we een uitruilcoalitie zonder een gemeenschappelijke visie anders dan een bezuinigingsdoelstelling? Een coalitie, bovendien, die gedoemd is steeds buiten de eigen gelederen politieke steun te moeten zoeken.

Een coalitie van politieke tegenstanders

Bindend voor de huidige coalitiepartners is inderdaad een ingrijpende bezuinigingsdoelstelling, gebaseerd op de in de Europese Monetaire Unie geldende afspraken. Ook voor cultuurpolitiek gelden strenge financiële beperkingen – en dat na een onbezonnen bezuinigingsslag in de afgelopen jaren. De bewindslieden hebben geen financiële speelruimte en kunnen niet rekenen op enthousiasme in de politieke arena voor extra middelen, zoals dat in het verleden nog wel eens het geval was.

De vraag is of er meer is wat deze partijen bindt. In de afgelopen jaren, met name tijdens de verkiezingscampagne van 2012, leken ze uit elkaar te groeien. Over de rol van de overheid, de voordelen van de markt – ook in de publieke sector –, het begrotingsbeleid, hervorming van de verzorgingsstaat en de arbeidsmarkt (ontslagrecht, WW) nam de politiek-ideologische kloof toe. De PvdA nam afstand van de ‘Derde Weg’ (vgl. Bos 2010), werd kritischer over marktwerking in de publieke sector en verwierp de eenzijdige nadruk op bezuinigen. Ze verzette zich tegen de ingrepen van staatssecretaris Halbe Zijlstra op cultureel gebied in het kabinet-Rutte I (Plasterk 2010) en bestreed de opvattingen over en het beleid voor de publieke omroep (‘te links en te groot’) van VVD-coalities. Maar ze stapte zonder veel aarzeling in een regeringscoalitie waarin deze politiek grotendeels wordt voortgezet – en er geen reparatie plaatsvindt op het gebied van de kunsten en media.¹

De VVD werd na Paars² steeds anti-etatistischer: zij koos eenduidig voor een harde bezuinigingspolitiek, een kleinere overheid, meer individuele verantwoordelijkheid, ook in de sociale zekerheid, en voortzetting van marktwerking in de publieke sector. Discussieerden de liberalen op hun congres in 2005 nog over het voorstel om een procent van de rijksbegroting te bestemmen voor de kunsten (Smithuijzen 2005, 28), het kabinet-Rutte I voerde vanaf 2010 een onevenredige en ongekennde bezuinigingsoperatie op de cultuurbegroting door, door velen beschouwd als een wraakoefening op een ‘linkse hobby’.

Maar de VVD herbergt meerdere zielen. Tegenover het houthakkersliberalisme van Zijlstra en Stef Blok – die betoogde dat subsidies aan de podiumkunsten in strijd zijn met de consumentensovereiniteit (Smithuijzen 2005, 18) – staan de opvattingen van cultuurliberalen als Frits Bolkestein en Jacques van

Doorn. De voormalig VVD-leider Bolkestein oogstte luid applaus toen hij in 2010 vanaf het balkon van de Amsterdamse Stadschouwburg aan de demonstrerende menigte – die zich onder het motto ‘Schreeuw om cultuur’ tegen het beleid van zijn partijgenoot verzette – liet weten niets te zien in diens bezuinigingsvoorstellen.³ En de in 2008 overleden Van Doorn, als liberaal georiënteerd conservatief jarenlang lid van het curatorium van de Teldersstichting, schreef:

Hebben we een uitruil-coalitie zonder een gemeenschappelijke visie anders dan een bezuinigingsdoelstelling?

‘Naast de vele activiteiten die aan de markt kunnen of zelfs moeten worden overgelaten, zijn er eveneens vele die niet zonder de protectie van de overheid in stand kunnen blijven. Niet alles wat waardevol is, is betaalbaar, niet alles wat te koop wordt aangeboden, is van waarde.’ Bij dezelfde gelegenheid hekelde hij overigens het ‘commercievriendelijke geflikflooï in politieke kringen die nog kort geleden bol stonden van socialistische retoriek’ (Doorn 2009, 350).

Onderscheiden tradities, gemeenschappelijke pragmatiek

De opvattingen van liberalen en sociaaldemocraten zijn niet altijd eenduidig en hebben in de naoorlogse periode de nodige variatie laten zien. Naast gemeenschappelijke wortels en gedeelde overtuigingen, kenmerkten zij zich toch vooral door verschillende visies op cultuurpolitiek. De liberale grondhouding is steeds contra overheidssturing in kunst en cultuur geweest; liberalen vonden en vinden dat het marktmechanisme het meest doeltreffend is bij de distributie en afname van artistieke producten. Als de overheid al een rol wilde spelen, zo omschreef Cas Smithuijzen de liberale positie, ‘kon dat op het gebied van onderwijs, waarin jongeren werden geholpen hun gevoel voor schoonheid te ontwikkelen opdat zij later zelfstandig hun keuze in het culturele aanbod zouden kunnen maken’ (Smithuijzen 2005, 21). In het recente rapport *Manifestaties van de vrijheid des geestes* van de Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD, dat zich overigens eerder op overwegingen van gezond verstand dan van liberale beginselen zegt te beroepen, wordt een lans gebroken voor behoud en overdracht van erfgoed. De terughoudendheid ten opzichte van overheidsbemoeienis en de preoccupatie met de neutrale staat die in het rapport centraal staan, passen goed in de liberale traditie (Hilvoorde et al. 2012, 10).

Daartegenover zijn sociaaldemocraten van oudsher pleitbezorgers voor een actieve kunst- en cultuurpolitiek van de overheid. Wat de Amsterdamse wethouder Emanuel Boekman in het interbellum als opdracht van het overheidsbeleid ten aanzien van de kunsten formuleerde, bleef ook na de oorlog grondslag van sociaaldemocratisch denken: het onderhoud en het doorgeven van dat wat aan ons is overgeleverd aan culturele rijkdom; steun verlenen aan de levende kunst, onder meer door het geven van opdrachten aan

beeldend kunstenaars, het aankopen van werk ter plaatsing in musea en andere openbare gebouwen en subsidiëring van muziek en toneel; en tot slot ‘de belangstelling voor kunst te vergroten en, waar zij niet bestaat, te trachten belangstelling voor kunst te wekken’ (Boekman 1939, 187). Tegenwoordig zouden we daarvoor de trefwoorden spreiding en participatie gebruiken.

Complementair aan deze visie op kunst en cultuur kende de sociaaldemocratie een cultuurkritische houding ten opzichte van de werking van het kapitalistisch stelsel en de kolonisering van kunst en cultuur door markt en commercie. Wortels daarvan zijn te vinden in de Arts and Crafts Movement van William Morris, die in Nederland navolging vond en socialisten als Henri Polak en Boekman inspireerde. Boekmans oproep tot ‘kunstzinnige verzorging van alle van de overheid uitgaande werken, van den bouw van een overheidsgebouw tot het drukken van een briefkaart toe’ is er een voorbeeld van (Boekman 1939, 184).⁴ Ook heeft de sociaaldemocratie zich gericht tegen de overheersende invloed van de economische logica van markt en winst op de rest van de maatschappij, tegen wat de socioloog Kees Schuyt het calculisme noemde, het gevaar van een ‘koloniserende en ondermijnende penetratie van de economische sfeer ten opzichte van de zorg- en cultuursferen’ (Kalma 1994, 307). Tegenwoordig zouden sociaaldemocraten zeggen dat ze misschien wel een markteconomie wensen, maar geen marktmaatschappij.

De naoorlogse geschiedenis heeft laten zien dat, in weerwil van grote ideologische tegenstellingen, de cultuurpolitiek in de praktijk buitengewoon pragmatisch vorm kan krijgen in verschillende partijpolitieke coalities. De beleidsdiscussies richtten zich vooral op de omvang en verdeling van de subsidiestromen en het verdelingsmechaniek zelf. Pragmatiek zet ook in het kabinet-Rutte II de toon. Voor

de sociaaldemocraten is er een verlies dat nogal lichtvaardig is genomen. In deze coalitie is er namelijk weinig ruimte om opdringerige markten te begrenzen. Onverantwoorde bezuinigingsschade uit de vorige kabinetsperiode wordt niet gerepareerd. Van een degelijke impuls voor de ‘geestelijke infrastructuur’ (de term is van Jos de Beus) is geen sprake.

Wat zou kunnen binden

De verkiezingsprogramma’s van beide partijen zijn enigszins fragmentarisch op het terrein van kunst en cultuur. Maar ik zie, met het genoemde rapport van de Teldersstichting in de hand, en in het licht van het werk dat de Wiardi Beckman Stichting heeft verricht, wel degelijk mogelijkheden voor een ambitieuze cultuurpolitieke agenda.⁵

Een gemeenschappelijke fundering voor zo’n politiek is te vinden in het begrip ‘positieve vrijheid’ van de filosoof Isaiah Berlin, dat zowel liberalen als sociaaldemocraten tot inspiratiebron heeft gediend. Zoals Joop den Uyl heeft opgemerkt: vrijheid is geen gegeven, maar moet door mensen zelf steeds veroverd en vormgegeven worden – tegen oude en nieuwe vormen van machtsuitoefening, normering, groepsdruk en intellectueel conformisme in: optornend tegen onverschilligheid en onmatigheid. En kunst en cultuur spelen in het veroveren van die vrijheid een cruciale rol (Kalma 2004, 52-53). Liberalen en sociaaldemocraten zouden elkaar moeten kunnen vinden in de opdracht de voorwaarden te scheppen voor de ontwikkeling van autonomie en vrijheid.

Een eerste terrein dat daarvoor in aanmerking komt is cultuureducatie. Zowel in liberale als sociaaldemocratische kring – overigens ook daarbuiten – valt een hernieuwde belangstelling voor dit thema waar te nemen.⁶ Het is duidelijk dat cultuureducatie momenteel onvoldoende aan bod komt in het primair

onderwijs en dat het in het voortgezet onderwijs sterk afhangt van de omstandigheden of het vak tot zijn recht komt. Er zijn inspirerende voorbeelden, naast teleurstellende ervaringen. Een diepte-investering in cultuureducatie kan de maatschappelijke kloof in culturele oriëntatie en sociaal-cultureel kapitaal tussen groepen burgers helpen dichten en een voorwaarde scheppen voor positieve vrijheid. We weten dat cultuureducatie een belangrijke bijdrage levert aan

Zowel in liberale als sociaaldemocratische kring valt een hernieuwde belangstelling voor cultuureducatie waar te nemen

de ontwikkeling van kinderen op het gebied van creativiteit, cognitieve ontwikkeling en de samenhang tussen cognitieve en emotionele functies. Stevige verankering van kunst- en cultuureducatie in het onderwijs, intensivering van samenwerking tussen kunstinstellingen en scholen, en een goede cultuureducatieve infrastructuur tussen rijk, provincies en gemeenten zouden de politieke route voor deze coalitie moeten zijn. Plus een uitwisseling van ervaringen in Europees

Het laten ontwerpen van een culturele canon zou een nuttig debat kunnen uitlokken over wat wij als gemeenschappelijke culturele erfenis beschouwen

verband. Een voordeel van de huidige politieke constellatie is dat één minister zowel onderwijs als cultuur bestiert – en daarmee de ideale positie heeft om tussen beide terreinen een brugfunctie te vervullen. Dat is nodig gezien de verkokering op dit terrein, niet alleen in ‘het veld’, maar ook in de Tweede Kamer.

Cultuureducatie is vanzelfsprekend gericht op het actief ontwikkelen van vaardigheden. Maar daarnaast draagt ze ook het cultureel erfgoed over aan nieuwe generaties en draagt daarmee bij aan een gemeenschappelijk oriëntatiekader – van belang voor ontmoeting in pluraliteit – en continuïteit – niet onbelangrijk in tijden van turbulente transformatie. Het laten ontwerpen van een culturele canon, waarvoor in liberale zowel als sociaaldemocratische kring beslist animo bestaat, zou daarom een tweede sociaal-liberaal project kunnen zijn.⁷ Het zou een nuttig debat kunnen uitlokken over wat wij als gemeenschappelijke

culturele erfenis beschouwen – noodzakelijkerwijs over de nationale grenzen heen. Bovendien zou een nationaal canonproject allerlei lokale en regionale projecten kunnen oproepen, die weer bijdragen aan culturele activering en cultureel besef.

Omdat de financiële mogelijkheden van de huidige coalitie zo beperkt zijn, ligt het ten slotte voor de hand om samenwerking te zoeken met andere beleidsterreinen. Dat kan met Economische Zaken op het gebied van creativiteitsontwikkeling, innovatie en *creative industries*; met Buitenlandse Zaken om Nederlandse kunstenaars en culturele instellingen te verbinden met onze presentie in het buitenland en de internationale culturele uitwisseling te stimuleren; en met het ministerie van Infrastructuur en Milieu als het gaat om ruimtelijke ordening en stadsontwikkeling naar esthetische maatstaven. Voormalig staatssecretaris Rick van der Ploeg gaf zijn opvolgers in een openhartig interview een behartigenswaardig advies: ‘Als ik nu opnieuw staatssecretaris van Cultuur zou zijn, zou ik allereerst het interdisciplinaire karakter van cultuurpolitiek benadrukken. Cultuur is geen afgeschermd beleidsterrein, maar helpt veel beleidsdoelstellingen op andere gebieden realiseren’ (Ploeg 2006, 94-95).

Obstakels

Er zijn natuurlijk wel een paar beren op de weg bij zo’n sociaal-liberaal akkoord – al is het maar omdat de coalitiepartijen af en toe met andere partijen zullen moeten pacteren om een parlementaire meerderheid te verkrijgen. Vanuit de nu gekozen route en de erfenis van het kabinet-Rutte I zie ik ten minste drie obstakels die serieuze aandacht verdienen.

Allereerst veroorzaken de bezuinigingen en beleidsvoornemens van het kabinet-Rutte I gecombineerd met enkele financiële maatregelen van het huidige kabinet schade aan

de culturele infrastructuur van Nederland. De optimistische toonzetting over de maatregelen van Zijlstra vindt enige grond in de samenwerkingsinitiatieven en het opbloeiend ondernemerschap in de kunsten, maar gaat voorbij aan het feit dat zijn beleid te ruig is ingezet en uitgevoerd. De Nationale Reisopera en de Rijksacademie, bijvoorbeeld, behoren tot het culturele bouwwerk dat in stand hoort te blijven. Dat geldt ook voor een goed functionerende publieke omroep met een (toegevoegde) publieke waarde.

Daarbij komt dat de bestuursfilosofie die aan enkele voorgenomen maatregelen ten grondslag ligt niet goed houdbaar is. Dat geldt bijvoorbeeld voor de afschaffing van het Mediafonds en het schoolvak Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV). In beide gevallen worden de maatregelen onderbouwd met het argument dat de functie die fonds en vak vervullen niet geïnstitutionaliseerd hoeft te zijn: laat dat maar aan de publieke omroep respectievelijk de school over. Dat is te simpel geredeneerd. Zonder Mediafonds en CKV gaan de infrastructuur, expertise en continuïteit verloren die nodig zijn om bijzondere media-producties en CKV een solide basis te verschaffen.

In de tweede plaats is er veel reden tot zorg over de positie van de lokale overheid als onderdeel van de culturele infrastructuur van Nederland. De overdracht van bevoegdheden, die gepaard gaat met een gigantische bezuinigingsoperatie, zet de lokale financiën onder druk, en culturele voorzieningen (muziekschool, cultureel centrum, bibliotheek) zijn daarvan al snel de dupe. Eerdere bezuinigingen hebben lokale overheden al met een extra verantwoordelijkheid opgezadeld voor 'hun' culturele voorzieningen. Voor de toekomst is een stabielere kader nodig met een duidelijke plaatsbepaling en verantwoordelijkheidstoedeling aan de lokale, provinciale en rijksoverheid (Drion 2012).

In de derde plaats bestaat het grote risico dat het experiment – ook omdat particuliere en commerciële financiers als gevolg van de financiële crisis minder vrijgevig kunnen zijn – het kind van de rekening wordt. Te weinig publieke steun, te weinig eigen marktkracht.

Tot slot

De Teldersstichting heeft haar rapport over de liberale kijk op sport en cultuur een prachtige titel meegegeven: *Manifestaties van de vrijheid des geestes*. Deze is ontleend aan een essay van B.M. Telders uit 1928 – en preludeert op Huizinga's *Homo ludens*. Ik realiseerde me daardoor opnieuw hoe dicht de levens en opvattingen van Telders en H.B. Wiardi Beckman – naar wie de liberalen en sociaaldemocraten de naam van hun wetenschappelijke bureaus hebben genoemd – elkaar geraakt hebben. Telders moet Beckman ontgroend hebben op de Leidse studenten-sociëteit Minerva. Ze waren beiden mannen van het beschavingsideaal en cultuurdragers. Ze kozen beiden positie ten opzichte van de bezetter na de inval van de Duitsers en speelden een rol van betekenis in het verzet. Hun redevoeringen die op 14 september 1940 zouden worden uitgesproken op een openbare bijeenkomst 'bestemd voor allen, die zich gezamenlijk wilden bezinnen op den inhoud van het Nederlandschap' werden nooit gehouden. Ze werden gepubliceerd in *Den vaderlant ghetrouwe*. Voordat ze een rol van betekenis in de naoorlogse politiek konden spelen, bezweken beiden in het voorjaar van 1945 aan de vlektyfus: Telders in Bergen-Belsen, Beckman in Dachau.

Hoe belangrijk de culturele bagage voor Beckman ook in die onmenselijke omstandigheden was, blijkt uit het feit dat in Dachau zijn *Homerus* onder zijn matras lag. Eerder, in de modder van Natzweiler, hadden Oscar Mohr en Beckman het initiatief genomen om uit het gezamenlijke geheugen van de gevangenen

Frans Becker

is adjunct-directeur van de
Wiardi Beckman Stichting

een dichtbundel samen te stellen, waaruit 's zondags kon worden voorgelezen. Het vizelde, zoals medegevangene Pim Boellaard vertelde, de stemming op zoals een oase in de woestijn.⁸ Het is misschien wel de kortst mogelijke formulering van de waarde van de kunst.

Noten

- 1 Zie voor de invoeging van de PvdA in het liberale 'regime' bij de vorming van het kabinet-Rutte II Cornelissen (2012).
- 2 Paars verwijst naar het kabinet-Kok I (1994-1998) en het kabinet-Kok II (1998-2002).
- 3 De menigte werd overigens minder enthousiast toen Bolkestein liet weten dat ontwikkelingssamenwerking dan maar moest inleveren.
- 4 Boekman liet het postpapier van de gemeente door Fré Cohen ontwerpen. In een eigentijdse variant heeft Richard Sennet met zijn boeken *The corrosion of character* en *The craftsman* deze traditie voortgezet.
- 5 Zie Becker et al. (2005). Zie voorts het themanummer over cultuurpolitiek, *Socialisme & Democratie*, jrg. 63 (2006) nr. 1/2; bijdragen aan het thema 'Hoe guur is het kunstklimaat?', *Socialisme & Democratie*, jrg. 67 (2010) nr. 12; de speciale uitgave over 'De noodzaak van verheffing', *Socialisme & Democratie*, jrg. 68 (2011) nr. 7/8; Blokland (2012).
- 6 Zie daarvoor *Boekman* 92 (2012) over cultuuroverdracht.
- 7 De commissie-Van Oostrom, die de canon van Nederland opstelde, kon maar beperkte aandacht besteden aan de kunsten. Zie: Oostrom (2006), 49.
- 8 Ontleend aan een lezing van Jolande Withuis. Zie daarvoor: Halbertsma-Wiardi Beckman (2011); Withuis (2010).

Literatuur

- Becker, F. en W. van Hennekeler (red.) (2005) *Cultuurpolitiek: WBS jaarboek 2005*. Amsterdam: Mets & Schilt/Wiardi Beckman Stichting.
- Blokland, H. (2012) 'Nederlands cultuurpolitiek drama'. In: *Socialisme & Democratie*, jrg. 69, nr. 4, 9-23.
- Boekman, E. (1939) *Overheid en kunst in Nederland*. Amsterdam: Herzberger & Co. (herdr. 1989).
- Bos, W. (2010) 'De Derde Weg voorbij'. Beschikbaar op: www.pvda.nl
- Cornelissen, W. (2012) 'Van Rutte I naar Rutte II: zoek de verschillen'. In: *Socialisme & Democratie*, jrg. 69, nr. 11/12, 17-22.
- Doorn, J.A.A. van (2009) 'Het socialisme als kameleon'. In: *Nederlandse democratie: historische en sociologische waarnemingen*, 337-350.
- Drion, G. (2012) 'Kunst en cultuur voor iedereen'. In: *Socialisme & Democratie*, jrg. 69, nr. 9/10, 41-49.

- Halbertsma-Wiardi Beckman, M. (2011) 'Wiardi Beckman – vechter en dichter'. In: *Onszelf blijven: H.B. Wiardi Beckman, baanbreker van de moderne sociaaldemocratie*, 9-15.
- Hilvoorde, I. van et al. (2012) *Manifestaties van de vrijheid des geestes: een liberale kijk op cultuur en sport*. Den Haag: Teldersstichting.
- Kalma, P. (1994) 'De twee gezichten van de sociaal-democratie'. In: *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994*, 297-313.
- Kalma, P. (2004) *Links, rechts en de vooruitgang*. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.
- Oostrom, F. van (voorz.) (2006) *Entoen.nu: de canon van Nederland*; dl. A. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Plasterk, R. (2010) 'Waarom cultuur subsidiëren? Bart Tromp-lezing 2010'. In: *Socialisme & Democratie*, jrg. 67, nr. 12, 10-19.
- Ploeg, R. van der (2006) "'Ik was geen culturele flappen-tap": een terugblik op vier jaar staatssecretariaat'. In: *Socialisme & Democratie*, jrg. 63, nr. 1/2, 94-95.
- Smithuijsen, C. (2005) 'Tijd voor een radicale cultuurpolitiek? Over de wankele positie van kunst op de agenda van het openbaar bestuur'. In: *Cultuurpolitiek: WBS jaarboek 2005*, 17-35.
- Withuis, J. (2010) *Weest manlijk, zijt sterk, Pim Boellaard (1903-2001): het leven van een verzetsheld*. Amsterdam: Bezige Bij.